

MÉLANGES — MENGELINGEN

HET SLOPEN VAN HET CASTRUM TE OUDENBURG EN DE VROEGSTE GESCHIEDENIS VAN BRUGGE

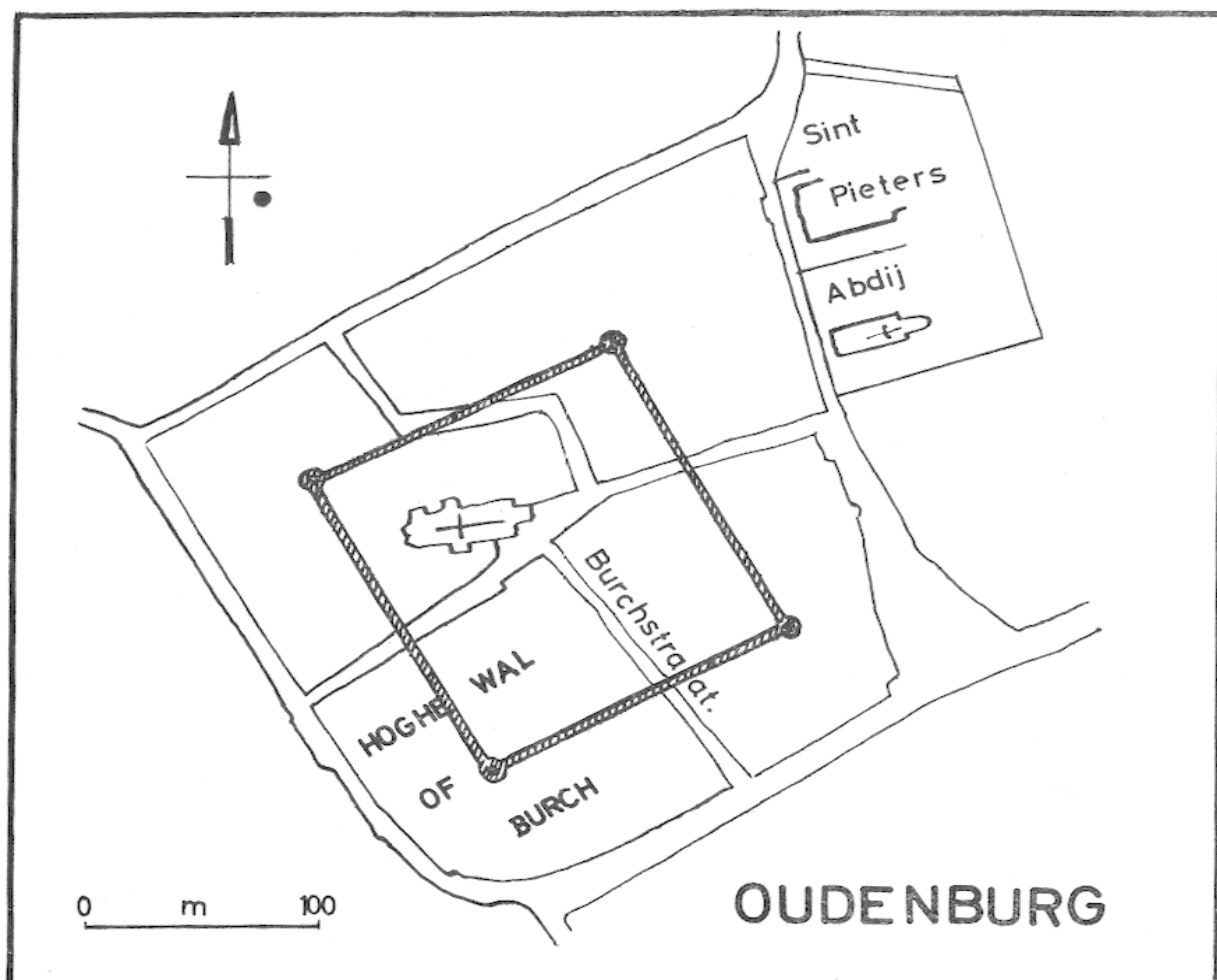
Het probleem van de oorsprong en de vroegste geschiedenis van Brugge werd menigmaal en vanuit divers perspectief, zowel institutioneel als topografisch behandeld ⁽¹⁾. De hypothesen, die bij de interpretatie van het vaststaand feitenmateriaal, door de historici worden vooropgezet, zijn echter nogal van uiteenlopende aard, met het onvermijdelijke gevolg dat een aantal tegenstrijdigheden een mogelijke oplossing nog altijd in de weg staan.

Het bijeenbrengen van een aantal elementen met het oog op de studie van de evolutie die de Romeinse vesting Oudenburg in de middeleeuwse periode doormaakte, bracht ons op het idee, dat de correlatie tussen de opkomst van Brugge in de IX^e eeuw en de teloorgang van Oudenburg wel eens een nieuw element kon zijn bij de behandeling van de vraag naar de oorsprong en de vroegste geschiedenis van de Breydelstad. Het thema van deze korte studie kan in dit licht dan ook als volgt afgelijnd en geformuleerd worden : waarom werd de bestaande Romeinse vesting Oudenburg tijdens de middeleeuwse periode door de Vlaamse graven verlaten en broksgewijze afgetakeld ten voordele van de nieuwe, jongere nederzetting Brugge ?

Het bronnenmateriaal laat, wat de middeleeuwse geschiedenis van Oudenburg betreft, niet de minste twijfel bestaan. Deze vesting in oorsprong en wezen Romeins, gelegen op een hoge zandrug en gedurende de eerste eeuwen van onze tijdrekening met de zee verbonden door een brede vaargeul, vervulde een niet te veronachtzamen functie in het *Litus Saxonicum*, het verdedigingswerk van het *Imperium Romanum*, dat tijdens de II^e en III^e eeuw, tegen de inval-

(1) F. L. GANSHOF, *Iets over Brugge gedurende de preconstitutionele periode van haar geschiedenis*, (*Nederlandse Historiebladen*, dl. I, 1938, pp. 281-303) ; E. I. STRUBBE, *De parochies te Brugge vóór de XII^e eeuw* in *Album English*, Brugge 1952, pp. 355-380 ; J. DHONDT, *De vroege topografie van Brugge* in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks, dl. XI, 1957, pp. 3-30 ; A. E. VERHULST, *Les origines et l'histoire ancienne de la ville de Bruges (IX^e-XII^e siècle)* in *Le Moyen Age*, dl. LXVI, 1960, pp. 37-63) ; A. C. F. KOCH, *Brugge's topografische ontwikkeling tot in de XII^e eeuw* in *Handelingen van de Société d'émulation te Brugge*, dl. XCIX, 1962, pp. 5-67.

lende barbaren werd opgeworpen ⁽¹⁾. Vergelijkt men deze situatie met de eerder minieme rol welke Oudenburg speelde tijdens de ix^e eeuw, bij de verdediging van de Vlaamse kust tegen de opdringende Noormannen, dan mag men zonder gevaar voor overdrijving wel van een opvallend contrast gewagen.



Deze schets van de plattegrond van Oudenburg werd getekend op basis van de reconstructie van het laat-romeinse castellum door J. MERTENS, *art. cit.*, p. 333.

Terwijl tijdens deze laatste periode van onrust en geweldpleging een ware gordel van nieuwe burchten langs de kustlijn, op de grens van het diluviale zand- en het alluviale poldergebied werd opgetrokken ⁽²⁾, blijkt duidelijk uit

(1) J. MERTENS, *Oudenburg en de Vlaamse kustolakte tijdens de Romeinse periode* in *Biekorf* dl. LIX, 1958, pp. 321-340.

(2) J. DHONDT, *Het ontstaan van het vorstendom Vlaanderen in Belg. Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, dl. XXI, 1942, pp. 79-83.

de uiteenzetting die zal volgen, dat Oudenburg, de bestaande Romeinse vesting, door de Vlaamse graven werd verlaten : een evolutie die haar oorsprong vond in de laat-karolingische periode en voltrokken werd onder Boudewijn V.

Een eerste aanwijzing in deze richting wordt ons verschaft door een tekst uit de *Annales Vedastini* naar aanleiding van de inname in 892 van de abdij van Atrecht (1). Boudewijn II de Kale had die instelling, die in rechte aan de Westfrankische koning Odo toebehoorde, veroverd en in toestand van verdediging gebracht ; toen de Vlaamse graaf echter vernam dat de koning een leger had bijeengebracht en een expeditie naar Atrecht op het oog had, trok hij zich op Brugge terug ; gezien Boudewijn II eerder Brugge zou bereiken dan de legers van de koning besloot deze laatste onmiddellijk de tocht te beëindigen en naar zijn eigen gebied terug te keren. De houdingen én van de Westfrankische koning én van de Vlaamse graaf brengen ons meteen in de problematiek van het hier behandelde thema : wat was er te Brugge dan zo oninneembaar, dat de koning bij het vernemen van dit onvoorziene bericht onmiddellijk een geplande expeditie opgaf en zijn leger, dat toch opgewassen was tegen het innemen van een gewone vesting (2), naar huis terugvoerde ? Anderzijds rijst de vraag waarom Boudewijn II zich precies naar Brugge terugtrok. Aangenomen dat hij zich daar in een burcht kon verschansen, kan opgemerkt worden dat de graaf zich hiervoor geenszins tot Brugge diende terug te trekken. De *castella recens facta* van St. Omaars en St. Winnoksbergen (3) kon hij ongetwijfeld vlugger bereiken. Hield hij het misschien liever bij een burcht met een vierkantig grondplan, dan was Oudenburg toch nog heel wat dichter gelegen ; wilde hij zich daarentegen zover mogelijk terugtrekken in een burcht met vierkantig grondplan dan was er tenslotte nog Aardenburg.

Een tweede tekst waaruit blijkt dat het in de bedoeling lag van de Vlaamse graven, de oude vesting Oudenburg niet alleen te veronachtzamen maar deze letterlijk af te breken, wordt ons verschaft door het *Tractatus de ecclesia Sancti Petri Aldenburgensis* (4). De auteur van deze betrouwbare bron (5) uit de late

(1) *Annales Vedastini*, uitg. B. VON SIMSON, M.G.H., SS. RER. GERM. IN USUM SCHOL., Hannover 1895, pp. 72 : *Balduinus... antecessit regem venitque in Bruociam*. Terecht verbeterde Dr. M. Gysseling deze verkeerde lezing in *Bruciam*. (M. GYSSELING, *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland*, dl. I, p. 195.)

(2) Odo had zich wellicht toch voorbereid op de inname van de vesting Atrecht, want *Balduinus castrum refirmit et parat se ad resistendum*. Ibidem, p. 71.

(3) H. VAN WERVEKE, *A-t-il existé des fortifications à Saint-Omer antérieurement à 878-881* in B.T.F.G. dl. XLI, 1963, blz. 1065-1090. Omtrent St. Winnoksbergen cfr. *Vita Winoci*, uitg. E. HOLDER-EGGER, M.G.H., SS. XV2, p. 776.

(4) Uitg. O. HOLDER-EGGER, M.G.H., SS. XV2, pp. 867-872.

(5) Omtrent de betrouwbaarheid van deze kroniek bestaat niet de minste twijfel meer, dit werd o.m. afdoende aangetoond door J. MERTENS, *art. cit.*, p. 338.

XI^e eeuw, vermeldt dat Boudewijn V (1035-1067) de *aedificia Brugensis urbis* grotendeels opbouwde met de stenen uit de Romeinse vesting te Oudenburg ⁽¹⁾. Deze passage laat niet de minste twijfel bestaan : de omheining van het Brugse castrum, dat voor het grootste deel bestond uit een aarden wal met paalwerk bekroond, werd door Boudewijn V in steen herbouwd ⁽²⁾. Dit optreden van de Vlaamse graaf kende reeds een precedent ten tijde van « *Ernaldus Barbatus* » die eveneens stenen uit de oude muurwerken van Oudenburg aan de Bruggelingen toewees in *urbis aedificium* ⁽³⁾. In een gegronde hypothese zette Prof. J. Dhondt uiteen wat met dit bouwwerk in feite bedoeld werd. Het gaat om de oprichting van een stenen gebouw op de plaats waar de straat en de Reie elkaar kruisten : een « steen » dat een voorname strategische functie te vervullen had ⁽⁴⁾. Deze tekst is echter geenszins even klaarblijkelijk als de vorige. Het identificeren van « *Ernaldus Barbatus* » blijft voor de historici een omstrede probleem. Prof. J. Dhondt staat, zonder de minste argumentatie, de mening voor dat we hier met Arnulf I (918-964/5) te doen hebben ⁽⁵⁾. Dr. M. Gysse-ling, hoewel heel wat minder affirmatief, gelooft eveneens in deze mogelijkheid ⁽⁶⁾ ; hierbij steunt hij zich op de filologische betekenis van het woord *barbatus*, wat zoveel als *senior* zou betekenen. In tegenstelling hiermee wijst Dr. A.C.F. Koch deze visie uitdrukkelijk van de hand « daar het niet bekend is dat Arnulf I ooit *barbatus* werd genoemd ». Deze geleerde opteert dan ook voor de mening dat « *Ernaldus Barbatus* » met Arnulf II moet geïdentificeerd worden ⁽⁷⁾ ; dit standpunt dat vroeger reeds door J. Vannérus werd ingenomen ⁽⁸⁾ vindt zijn argumentatie in het feit dat Arnulf II ooit eens *barbatus* werd genoemd. De bewijswaarde van een dergelijk argument, alleenstaand en slechts éénmaal voorkomend is niettemin allesbehalve overtuigend ! Situeert men daarenboven dit omstrede probleem in het historisch kader van de toenmalige gebeurtenissen, dan blijkt deze laatste oplossing al evenmin gelukkig ! Het grafelijk gezag maakt na de dood van Arnulf I een zware crisis door ; zijn opvolger Arnulf II was een zwak figuur die de toestand zowel op

(1) *Op. cit.*, p. 872 : *Nam antea Balduini Insulani temporibus, comitis totius Flandriae, aedificia Brugensis urbis magna ex parte ex lapidibus istis (= Oudenb.) constructa dignoscuntur.*

(2) F. L. GANSHOF, *art. cit.*, p. 283.

(3) *Tractatus, loc. cit.* : *...postquam comes Ernaldus Barbatus Bruggiam aedificare coepit, muros huius urbis (= Oudenb.) destruere et lapides Bruggensibus tribuere in urbis aedificium fecit.*

(4) J. DHONDT, *De vroege topografie van Brugge*, p. 15.

(5) *ibidem*.

(6) M. GYSSELING, *Toponymie van Oudenburg*, Brussel 1950, p. 57 ; de auteur acht het echter waarschijnlijker dat het hier om Boudewijn IV gaat daar hij in de voorstelling van de kroniekschrijver een zekere continuïteit tussen de actie van Boudewijn V en deze van « *Ernaldus barbatus* » meent te bespeuren. Dit vermoeden lijkt ons echter ongegrond.

(7) A.C.F. KOCH, *art. cit.*, p. 62, voetn. 155.

(8) J. VANNERUS, *Les limes et les fortifications gallo-romaines de Belgique. Enquête toponimique*, Brussel 1943, p. 264.

het gebied van de buitenlandse politiek als op het terrein van de innerlijke orde geenszins beheerste (1). Het zal dan ook niet onder zijn bewind geweest zijn dat de centrale macht voor een efficiënte verdediging van de kuststreek instond en nieuwe vestingswerken optrok; daarenboven was de bedreiging vanuit de zee in de x^e eeuw al heel wat minder accuut dan in de ix^e en was de noodzaak aan strategische bolwerken veel geringer. Dit laatste kende wellicht een hoogtepunt onder de regering van Boudewijn II de Kale (879-918). Het is dan ook met deze graaf dat we de voornoemde « *Ernaldus Barbatus* » willen identificeren. Een eerste aanwijzing in deze richting wordt ons verschaft door een jongere kroniek uit de St. Pietersabdij te Oudenburg, daterend uit de xiv^e eeuw (2). De auteur die voor de vroegere periode zijn materiaal uit verschillende werken excerpeerde en ondermeer het hogerge-noemde *Tractatus* gebruikte, heeft de hierin voortlevende traditie in verband met « *Ernaldus Barbatus* » niet overgenomen, maar deelt integendeel mee dat het Boudewijn II de Kale was, die met het oog op de versterking van Brugge stenen te Oudenburg weghaalde (3). Wellicht heeft de auteur bij de redactie van het *Chronicon majus*, benevens het *Tractatus*, een andere tekst gebruikt waarvan de betrouwbaarheid hem meer gewaarborgd leek (4).

Situeert men bovendien deze vermelding omtrent Boudewijn II in het historisch feitenmateriaal van de ix^e eeuw en in het kader van het optreden van deze graaf in het bijzonder, dan wordt de waarschijnlijkheid en de gegrondheid van onze hypothese heel wat kracht bijgezet! Wanneer Boudewijn II in 883 de macht in handen nam, legde hij in feite de hand op een verlaten, uitgeput, en nog steeds bedreigd gebied. De *loca maritima* hadden door de Noormanneninval van 879-883 een ware golf van verwoesting gekend. Het eerste probleem waarmee de nieuwe graaf geconfronteerd werd, was enerzijds dat van de verdediging van de kustvlakte tegen eventuele nieuwe invallen vanuit de zee, en anderzijds dat van de bescherming van de bewoners. Het is dan ook geen toeval dat Boudewijn II onmiddellijk verschillende nieuwe burchten oprichtte (5) of bestaande vestingen opnieuw in staat van verdediging bracht; dit laatste is o.a. wellicht het geval geweest met Brugge. De aarden wallen en het paalwerk waarop men in 879 (6) alle hoop had gevestigd,

(1) J. DHONDT, *De crisis van het grafelijk gezag in Vlaanderen na de dood van Arnulf den Eerste* in *Bijdrag. Geschied. en Oudheidk. Gent*, 1943, pp. 47-75.

(2) *Chronicon monasterii Aldenburgensis majus*, uitg. F. VAN DE PUTTE, Soc. Emul. Bruges, Gent 1843.

(3) *Ibidem*, p. 24: ...*Balduinus Calvus, comes Flandrie, oppidum de Brugis in Flandria construit et tollens lapides de Oudembourg villa ... inde oppidum Brugis munivit.* (881).

(4) *De Annales Aldenburgenses*, waarvan slechts een fragment uit de xiv^e eeuw is bewaard gebleven, kunnen in dit verband wel in aanmerking komen.

(5) J. DHONDT, *Het ontstaan van het vorstendom Vlaanderen*, pp. 79-83.

(6) Uit een inventaris van de schatten van de Gentse St. Baafsabdij, daterend van 911,

had de stoot van 883 ⁽¹⁾ niet opgevangen en weerstond niet aan de vernielingszucht van de Noormannen. Daarom juist was het, dat Boudewijn II bij de heropricting van het castrum te Brugge een stenen *edificium* aan zijn bouwwerk wilde toevoegen ! Deze verschillende argumenten wijzen allen in dezelfde richting : het mysterieuze personage « *Ernaldus Barbatus* », waarvan in het *Tractatus de ecclesia Sancti Petri Aldenburgensis* wordt gezegd dat het *Brugiam aedificare coepit* is niemand anders dan Boudewijn II de Kale. Een mogelijke opwerping in verband met de vaststelling dat de auteur die overigens uiterst betrouwbaar is, hier onjuist « *Ernaldus Barbatus* » vermeldt, vindt een eenvoudige uitleg in het feit dat hij op het ogenblik van de redactie van zijn kroniek, reeds twee eeuwen van de vermelde gebeurtenissen af staat ; daarenboven blijkt duidelijk dat deze kroniekschrijver, hoewel hij zijn eigentijdse gebeurtenissen accuraat weergeeft, voor de vroegere toestanden en feiten nogal eens op zijn geheugen durft te vertrouwen ⁽²⁾.

Het raadsel omtrent de plotselinge aftocht van de Westfrankische koning Odo in 892 vindt hier meteen een oplossing. Boudewijn II trok zich precies op Brugge terug omdat hij deze burcht enkele jaren tevoren, naar de vereisten van de toenmalige vestingbouw, up to date had gebracht. Het was door het toedoen van de efficiënte strategische waarde van het « steen » dat Odo afgeschrikt werd. Geen enkele vesting van het Vlaamse graafschap was voorzien van een dergelijk recent ix^e-eeuws bouwwerk ; de aarden wal afgezet met een houten palissade was immers tot dan toe volop aan de orde van de dag.

Tenslotte kan nog opgemerkt worden dat deze actie van Boudewijn II te Brugge niet enkel in het licht van zijn buitenlandse verdedigingspolitiek dient gezien te worden. Prof. J. Dhondt wees immers terecht op het feit dat het oprichten van burchten onder het bewind van de voornoemde graaf tevens een middel was om zijn gezag in het binnenland te vestigen ; vrijwel alle latere kasselrijhoofdplaatsen zijn rondom ix^e-eeuwse burchten ontstaan, die op

blijkt dat de monniken bij hun vlucht voor de Noormannen in 879, een gouden kruis naar Brugge overgebracht hadden. Hieruit mag men wellicht besluiten dat de stevigheid van de Brugse vesting op dit ogenblik een groot vertrouwen inboezemde. Uit dezelfde tekst blijkt daarenboven dat het gouden kruis bij de terugkeer van de monniken verdwenen was. Wijst dit laatste er niet op dat het castrum spijs alles toch door de invallers onder de voet werd gelopen ? *Breviarium de thesauro Sancti Bavonis*, uitg. W. WATTENBACH, *Reliquien in Gent in Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, dl. VIII, 1883, pp. 374-76 : ... *desunt autem ... crux illa aurea que Bruggis fuit ad servandum missa, nec postea reversa.*

(1) W. VOGEL, *Die Normannen und das Fränkische Reich bis zur Gründung der Normandie* (799-911), Heidelberg 1906, pp. 260 ssq.

(2) Dit komt vooral tot uiting wanneer hij in vage bewoordingen over de barbaarse invallen handelt en de vesting Oudenburg door Attila laat belegeren en verwoesten (*op. cit.*, p. 871).

hun beurt de zetel werden van het landsbeheer ; dit alles zet de Gentse geleerde ertoe aan te besluiten « dat het verre ontstaan van de kasselrijen aan Boudevijn II te wijten is » (1). Plaatsen we ons probleem in deze optiek, 'dan lijkt het op het eerste gezicht vreemd dat Brugge, hoewel jonger dan Oudenburg, het vroegere *caput totius Flandrie* (2), toch de hoofdplaats werd van de latere Brugse kasselrij.

Uit dit alles blijkt duidelijk dat de Vlaamse graven het oude Romeinse vestingswerk te Oudenburg gesloopt hebben om een nieuw castrum te Brugge te bouwen. Daarenboven schijnt deze overname van elementen uit Oudenburg zich niet tot het materiële beperkt te hebben ; ook het grondplan van Oudenburg schijnt de graaf bij de aanleg van het castrum te Brugge geïnspireerd te hebben : het mag op zijn minst opvallend genoemd worden dat het grondplan te Brugge, precies zoals te Oudenburg een vierkant was (3) en dit tenoverstaan van de andere IX^e-eeuwse *castella recens facta* die ronde burchten waren (4).

Nu het probleem werd gesteld en het feitenmateriaal kon afgelijnd en bij benadering gedateerd worden, is het de bedoeling bij het verder onderzoek mogelijke elementen ter verklaring in het licht te stellen en hun verklarende waarde te bepalen. Vooreerst is er de militaire faktor waarbij de strategische waarde van Oudenburg en haar functie tijdens de IX^e eeuw dient afgelijnd te worden. De glorieperiode van de Romeinse vesting was op dit tijdstip ongetwijfeld lang voorbij. De burcht had zijn betekenis verloren toen de Romeinen de kuststreek verlieten. Het *Tractatus* is hiervan eens te meer de eerste getuige (5). Hoewel de Duinkerken-II-transgressie (IV^e-VIII^e eeuw) Oudenburg niet overspoeld heeft (6), schijnt deze overstroming steeds een latente bedreiging voor het castrum geweest te zijn. Dit blijkt uit het feit

(1) J. DHONDT, *Het ontstaan van het vorstendom Vlaanderen*, pp. 83-84.

(2) *Tractatus*, p. 871.

(3) Cfr. plattegrond : Oudenburg, schets p. 1293 ; Brugge, J. DHONDT, *De vroege topografie van Brugge*, p. 7 en 31.

(4) Het volstaat hier te wijzen op de vorm van burchten te St. Winoksbergen, Veurne, Souburg, Burg op Schouwen en Middelburg ; Plattegronden cf. J. DE DEVENTER, *Atlas des villes de la Belgique*, uitg. Ch. RUELENS, Brussel, en J. HUIZINGA, *Burg en Kerspel op Walcheren in Med. der Kon. Akademie van Wetenschappen, afdel. Letterk.* dl. LXXX serie B 1935, pp. 27-62, bijlagen. Graag nemen we hier de gelegenheid te baat om een woord van eerbiedige dank te richten aan Prof. H. van Werveke die ons in zijn cursus historische kritiek, in verband met de oudste burchten in de Nederlanden, het nodige inzicht in deze problematiek heeft bijgebracht en van wie wij bij het schrijven van deze studie belangrijke wenken hebben gekregen.

(5) *Tractatus*, loc. cit.

(6) J. NOTERDAEME, *Het ontstaan van de parochie Oudenburg in Sacris Erudiri*, dl. X, 1958, p. 155).

dat de noordelijke muur in tegenstelling tot de andere, van speciale fundamenteen werd voorzien, een constructie die door de Romeinen uitzonderlijk aangewend werd, om bij hoge vloed aanklotsende golven te trotseren (1). Onmiddellijk dringt zich echter de vraag op in hoeverre de Duinkerken-II-transgressie, niettegenstaande deze voorzorgsmaatregel, toch het vestingswerk aangetast heeft ! Een tweede faktor die bijdroeg tot de zware beschadiging van het Romeinse bouwwerk, is ongetwijfeld de invasie van de Germaanse volksstammen. Vanaf het midden van de III^e eeuw teisterden de Franken en Saksen het kustgebied en ondernamen van hier uit razzia's in het binnenland (2). Ook het *Tractatus* laat vage sporen na van dergelijke invallen te Oudenburg dat *a barbaris insularum crebro impetebatur* (3). In hoeverre door toedoen van dergelijke belegeringen bressen van blijvende aard in het vestingswerk werden geslagen is zomaar niet te preciseren. Het resultaat van dit alles is echter niet te ontkennen : het versterkt karakter van Oudenburg had in de vroege middeleeuwen alle betekenis verloren en het Romeinse centrum was een onbelangrijke nederzetting geworden. Het feit dat Oudenburg zijn naam niet opdrong aan de Vlaanderengouw, zoals dat in de andere pagi wel het geval was, hangt volgens J. Noterdaeme zeer nauw samen met deze toestand van verval waarin het in de vroege middeleeuwen verkeerde (4).

Tenslotte kan er nog op gewezen worden dat de vervallen toestand van de versterkingswerken te Oudenburg bij de aanvang van de IX^e eeuw, geenszins een uitzondering vormde in vergelijking met de andere castra : de verdedigingslijn in gans West-Francië verkeerde in een toestand van verwaarlozing (5).

Na deze beschrijving van de vroegmiddeleeuwse toestand waarin de vesting Oudenburg verkeerde, dient de vraag gesteld in hoeverre het oude castrum opnieuw in staat van verdediging werd gebracht tegen de Noormannen. Het antwoord van Dr. M. Gysseling is in dit opzicht categoriek en in affirmatieve zin (6). Deze toponymist vindt zijn argumentatie in het feit dat het zuidwestelijk kwartier van het castrum, tijdens de XIII^e eeuw *die Hoghe Wal* en tijdens de XV^e-XVI^e eeuw *den Burch of Hoghen Wal* wordt genoemd ; de straat die naast deze plaats loopt heet daarenboven *Burgstraat*. Het waren precies deze toponymische gegevens die de auteur ertoe aanzetten aan te nemen dat er tijdens de IX^e eeuw in het zuidwestelijk deel van Oudenburg

(1) M. GYSSELING, *op. cit.*, pp. 54-55 ; J. MERTENS, *art. cit.*, p. 335.

(2) J. MERTENS, *art. cit.*, pp. 330-332.

(3) *Tractatus, loc. cit.*

(4) J. NOTERDAEME, *Het ontstaan van de parochie Oudenburg*, pp. 154-155.

(5) F. VERCAUTEREN, *Comment s'est-on défendu au IX^e siècle dans l'empire franc contre les invasions normandes?* in *Annales du XXX^e congrès de la fédération archéologique et historique de Belgique*, Brussel 1936, pp. 119-120.

(6) M. GYSSELING, *op. cit.*, p. 56.

een heuvel werd opgeworpen en daarop een burcht — bestaande in hoofdzaak uit een houten pallissade — werd gebouwd ⁽¹⁾.

Bij nader onderzoek en na confrontatie van het probleem met de resultaten van de archeologische opgravingen was het echter onmogelijk de visie van de auteur bij te treden. Zijn argumentatie, die op het eerste gezicht helemaal niet onaanvaardbaar aandoet, wordt geschraagd door een verkeerde basis. Dr. M. Gysseling stelde het immers als een zekerheid voorop dat iedere zijde van het vierkantvormige castrum een lengte van 280 tot 300 m had ⁽²⁾. De opgravingen van Prof. J. Mertens ⁽³⁾ brachten echter aan het licht dat de zijde van het vierkant slechts 150 m bedroeg! De vergissing van de eerste geleerde ligt voor de hand: hij berekende zijn afmetingen door het uitmeten van de afstand tussen de twee evenwijdig lopende rondomstraten; een bewerking die hem echter een vervalst beeld gaf van de werkelijkheid! De omtrek van deze straten stemt helemaal niet overeen met deze van het castrum, maar valt integendeel samen met de wideste omtrek van de grachten waarmee de eigenlijke burcht omringd was.

De tegenspraak tussen de afmetingen van Dr. M. Gysseling en deze van Prof. J. Mertens is meteen opgelost: deze laatste heeft bij zijn berekening, die hem een zijde van 280 tot 300 m bezorgde, langs beide kanten de breedte van een gracht van ca. 75 m over het hoofd gezien ⁽⁴⁾. Voorbeelden van dergelijke rondomstraten die met de grachtenaanleg rondom de burcht samenlopen zijn overigens talrijk: hetzelfde treft men o.m. aan te Souburg, te Oostburg, en te Middelburg ⁽⁵⁾; in deze laatste vesting staan we voor een plattegrond bestaande uit twee concentrische cirkels, gevormd door twee rondomstraten; de tussenruimte van ca. 80 m werd oorspronkelijk in beslag genomen door de gracht die de burcht omringde. De buitenste cirkelstraat heeft daarenboven de sprekende naam van *Lange Delft*, terwijl de binnencirkel wordt aangeduid met het toponiem *Wal*, ongetwijfeld een gevolg van het feit dat de omwalling met deze straat samenviel ⁽⁶⁾.

Keren we naar ons probleem terug dan staan we hier voor een analoog geval. De *Hoghe Wal* te Oudenburg is niets anders dan een toponiem dat slaat op de eigenlijke omwallingsmuur van het Romeins castrum. Dit blijkt uit het feit dat het zuidwestelijk kwartier van de huidige nederzetting, dat *Hoghe Wal* wordt genoemd, slechts voor een stuk samenvalt met de Romeinse

(1) Ook J. MERTENS (*art. cit.*, p. 340), hoewel heel wat minder affirmatief gelooft in deze mogelijkheid.

(2) M. GYSSELING, *op. cit.*, p. 54.

(3) J. MERTENS, *art. cit.*, pp. 334-335.

(4) Uit de verhouding tussen de afmetingen op de plattegrond van het castrum en de huidige dorpskom, door J. MERTENS op schets gebracht blijkt duidelijk dat de afstand tussen de castrummuur en de rondomstraat 75 m bedraagt.

(5) J. HUIZINGA, *art. cit.*, bijlagen Ia, Ib, IIa.

(6) *Ibidem*, pp. 33-34.

gracht, maar voor het grootste deel in beslag genomen wordt door twee zijden van de castrummuur ⁽¹⁾. Het is wellicht deze versterkingsmuur die aan de oorsprong van het toponiem *Hoghe wal* ligt ⁽²⁾.

Het voornaamste argument dat Dr. M. Gysseling aanhaalde om zijn bewering te staven dat Oudenburg tijdens de ix^e eeuw opnieuw in staat van verdediging werd gebracht, heeft blijkbaar geen waarde. Daarenboven is het voorkomen van een *Burchstraat* in de buurt van de *Hoghe Wal* al evenmin een aanwijzing in de richting van een laatkarolingische versterking. Uit de plattegrond van het Romeinse castrum blijkt immers duidelijk dat deze *Burchstraat* precies middenin de oorspronkelijke vesting liep ⁽³⁾; een Burchstraat op deze plaats laat dan ook geenszins toe dergelijke besluiten te trekken. Het is een voor de hand liggende toponiem, dat daarenboven meer voorkomt om de centrale straat van de burcht aan te duiden !

Na dit alles blijft het een open vraag of Oudenburg tijdens de ix^e eeuw tegen de Noormannen opnieuw in staat van verdediging werd gebracht. Er zijn niettemin een aantal elementen die in de richting van een ontkennend antwoord leiden, en meteen reeds een gedeeltelijke verklaring geven voor wat we nu kortweg het probleem Brugge-Oudenburg kunnen noemen. Het feit dat het castrum in totaal vervallen toestand verkeerde ⁽⁴⁾, zal ongetwijfeld tot het besluit van een definitieve vernietiging bijgedragen hebben. Het leverde immers grote moeilijkheden op, met de bouwtechniek van de ix^e eeuw, een Romeins castrum op korte tijd opnieuw in staat van verdediging te brengen. Daarenboven was een dergelijk groots opzet, dat voor de graaf aanzienlijke uitgaven meebracht, van weinig nut ! De politiek van Boudewijn II na de Noormanneninval van 879-883, bestond er immers in, zo vlug mogelijk aan de inhammen van de zee een efficiënt verdedigingsstelsel op te werpen ; de functie van deze versterkte punten bestond er op de eerste plaats in het hinterland tegen een eventuele nieuwe Noormanneninval te beschermen. De rol van Oudenburg in dit verband was eerder gering ! Geen enkel belangrijk centrum in het binnenland zou door een mogelijke nieuwe versterking op deze plaats beschermd worden. Oostburg werd de borstwering tegen de indringers uit Zeeland, waar de Noormannen reeds vaste voet hadden gekregen. Gent werd door Aardenburg tegen gevaar vanuit de zee beschermd, terwijl Veurne en St. Winoksbergen de afgrenzing van de St. Bertijnsabdij vormden. Ook de belangrijke *cella* te Torhout bleef niet zonder dekking ⁽⁵⁾. De vesting Brugge, die ongetwijfeld vóór Boudewijn II bestond ⁽⁶⁾,

(1) Cfr. schets van de plattegrond, p. 1293.

(2) Analoog geval te Middelburg.

(3) Cfr. schets van de plattegrond, p. 1293.

(4) Cfr. supra, p. 1299.

(5) Omtrent de *cella* te Torhout cfr. E. I. STRUBBE, *Het oudste Vlaamsche zendelingenhuis. De cella Torhout in Biekorf*, dl. XLII, 1936, pp. 259-264.

(6) Cfr. p. 1296 voetnoot 6.

stond hiervoor in. Oudenburg kwam voor deze functie al evenmin in aanmerking; temeer daar Brugge op dit ogenblik als strategisch punt tegen gevaar vanuit de zee, heel wat beter gelegen was; dit zal trouwens blijken uit de verdere uiteenzetting waarin de ligging van beide plaatsen ten opzichte van de zee wordt geschetst!

Kortom Oudenburg had in deze verdediging van het *hinterland* geen opmerkelijke functie meer te vervullen. Boudewijn II achtte het dan ook beter het « kostbare » stenen bouw materiaal dat daar ongebruikt in puin lag nuttig te besteden bij de versterking van de Brugse burcht, die het bij de laatste Noormanneninval erg te verduren had gekregen.

Situëren we tenslotte het probleem Brugge-Oudenburg in het kader van de historische geografie, dan vinden we ook hierin een aantal revelerende elementen die bij het opsporen van de verklarende factoren geenszins over het hoofd mogen gezien worden. Uit deze confrontatie zal daarenboven blijken dat er tevens een wisselwerking in de andere richting bestaat: het nauwkeurig vastleggen en dateren van het feitenmateriaal omtrent de afbraak van Oudenburg en de opbouw van de nieuwe vesting te Brugge heeft zijn belang voor de studie van de historische geografie van de kustvlakte in het algemeen en voor het bepalen van de ligging van Brugge ten opzichte van de zee in het bijzonder. Wat de geografische ligging van Oudenburg betreft bestaat er niet de minste twijfel. Het Romeinse castrum van de III^e-IV^e eeuw, gebouwd op een diluviale zandrug aan de grens van de latere poldervlakte, lag tijdens deze vroege periode ter hoogte van de toenmalige kustlijn⁽¹⁾. Daarenboven blijkt uit het *Tractatus de Ecclesia Sancti Petri Aldenburgensis* dat het hier niet gaat om een strandvlakte en een uitdeinende zee die het gebied enkel bij vloed en dan nog met een dunne waterlaag overstroomde⁽²⁾. De constructie van de noordermuur van het castrum wijst immers op een ernstig en voortdurend dreigend gevaar voor aanklotsende golven. Deze belangrijke aanwijzing wordt door de aard zelf van de Duinkerken-II-transgressie verklaard en door toedoen van de pedologie nader gepreciseerd. De voornoemde overstroming doorbrak de bestaande duinengordel op verschillende plaatsen en machtige kreken drongen van hier uit diep de kustvlakte binnen. De bodemkundigen, die ernaar streven deze doorbraakplaatsen te lokaliseren, toonden aan dat er een dergelijke brede kreek liep ter hoogte van Oostende via Zandvoorde naar Oudenburg⁽³⁾. Deze laatste nederzetting was derhalve tijdens de Romeinse periode rechtstreeks met de zee verbonden, wat meebracht dat Oudenburg niet enkel een rol speelde als vestingswerk in het *Litus Saxonicum*, maar tevens van belang was als haven en handelsnederzetting voor het Vlaamse kustgebied. Tal van inlandse produkten werden vanuit deze aanlegplaats naar de andere gewesten van het *Imperium Romanum* ver-

(1) J. MERTENS, *op. cit.*, pp. 322-324.

(2) *Tractatus*, p. 871.

(3) J. AMERYCKX, *De polders van Oostende* in *Biekorf*, dl. LVIII, 1957, p. 40.

scheept, terwijl anderzijds de uitvoer van gebruiksvoorwerpen en sieraden, o.a. uit Zuid-Midden- en Oost-Frankrijk en het Rijnland een erkend verschijnsel is (1).

De evolutie van deze handelsbedrijvigheid te Oudenburg hangt evenwel nauw samen met een aantal verschijnselen van geografische aard. Hoewel men moet toegeven dat de aftocht van de Romeinen de voornaamste bepalende faktor is geweest, mag men niet uit het oog verliezen dat de isolatie van Oudenburg ten opzichte van de zee niet vreemd is aan de teloorgang van de economische bloei van deze handelsnederzetting. De kracht van de Duinkerken-II-transgressie nam geleidelijk af en de kreek die eertijds tegen de noordermuur van het castrum te Oudenburg aanspoelde, werd stilaan door verzanding opgevuld, zodat er in de VIII^e eeuw van een uitweg naar de zee helemaal geen sprake meer was (2). Oudenburg kreeg dan ook niet de minste kans om deel te nemen aan de heropleving van de handelsactiviteit langs de Noordzeekust in de vroege middeleeuwen. De teksten uit deze periode maken enkel gewag van een landbouwbevolking, een andere economische bedrijvigheid wordt nergens meer vermeld (3). Dit alles heeft ongetwijfeld een gewisse invloed gehad op de beslissing die door de Vlaamse graven in de laat-karolingische periode werd genomen en waarvan de uitwerking in de XI^e eeuw werd voltooid. De isolatie van Oudenburg ten opzichte van de zee en de totale ondergang van de bestaande internationale handelsbedrijvigheid was een faktor temeer die ertoe bijdroeg om van het voornaamste centrum uit de kustvlakte een onbelangrijke nederzetting te maken.

Uiteindelijk rest ons nog één taak : de resultaten van het voorgaande onderzoek kunnen nog even met de problematiek omtrent de geografische ligging van Brugge geconfronteerd worden. Eens te meer werd hier aangetoond dat men het ontstaan van Brugge niet kan verklaren zonder iets bijzonders, iets waarover de burcht te Oudenburg bijvoorbeeld helemaal niet beschikte. Het is daarenboven zeker geen toeval dat precies op deze plaats in de IX^e eeuw een agglomeratie opdook. Dit in het midden gelaten, werd de burcht zelf precies tegen de Noormannen opgericht, wat er ongetwijfeld op wijst dat men van hieruit gemakkelijker de zee kon bereiken dan te Oudenburg ! De gegronde hypothese van Prof. A. Verhulst, die van mening is dat Brugge in de loop van de IX^e eeuw ontstaan is aan het uiteinde van een diepe kreek die ten noorden van Brugge, tussen Blankenberge en Zeebrugge, in de zee uitmondde en een overblijfsel was van de Duinkerken-II-transgressie wordt

(1) J. MERTENS, *art. cit.*, pp. 327-329.

(2) J. AMERYCKX, *art. cit.*, p. 40.

(3) In een *Descriptio Villarum* (866) van de abdij van Lobbes, uitg. J. WARICHEZ in *Bulletin de la commission royale d'histoire*, dl. LXVIII, 1909, p. 260 : *Est in Flandris vaccaritia una in loco qui dicitur Aldenborg et ibi est terra censualis...* Een koehouderij en een cijnsgrond ; elementen die op landbouwtoestanden wijzen.

door de vergelijking met de evolutie van het castrum te Oudenburg heel wat kracht bijgezet ⁽¹⁾.

De elementen die te Oudenburg ontbraken om de bestaande burcht tegen de Noormannen opnieuw in staat van verdediging te brengen treft men een voor een te Brugge aan. Daar waar Oudenburg bewoond was door een landbouwbevolking, die geen deel nam aan de vernieuwde handelstransacties van de ix^e eeuw, bestond er te Brugge op dit ogenblik ongetwijfeld een handelsagglomeratie ! Talrijke aanwijzingen wijzen immers in deze richting : het is wellicht geen toeval dat de oudste teksten waarin Brugge expliciet wordt vernoemd telkens van een *vicus* of *portus* gewagen ; vóór de xi^e eeuw komt de term *castellum* nergens voor ⁽²⁾ ! Verder wijst Prof. E. Strubbe erop, dat op het einde van de viii^e eeuw een nieuwe bevolkingsagglomeratie gevormd werd aan de monding van de Reie. In de vroege ix^e eeuw werd dan ook de St. Salvatorskerk opgericht, terwijl de O.L. Vrouwkerk in het midden van deze eeuw gebouwd werd ⁽³⁾. Kortom deze geleerde neemt aan dat er te Brugge in de ix^e eeuw een belangrijk niet-landelijk bevolkingselement bestaat. Drong de noodzaak zich hier dan niet op, deze ontluikende handelsactiviteit bij de invallen van de Noormannen te beschermen ?

Tenslotte is er nog de vraag die Prof. A. Verhulst stelde, of het toponiem Brugge, etymologisch naar het Oud-Noors « aanlegplaats, haven » niet in verband stond met de betrekkingen tussen de cella Torhout en haar Noorse missioneringsgebieden. Was Brugge de haven niet van waaruit de schepen tijdens het midden van de ix^e eeuw naar het Noorden vertrokken ⁽⁴⁾ ? Ook deze veronderstelling krijgt na de oplossing van het probleem Brugge-Oudenburg heel wat meer gegrondheid ! Immers bij het opdringende Noormannengevaar in het derde kwart van de ix^e eeuw was het niet de bestaande burcht te Oudenburg die als bolwerk voor het hinterland Torhout werd ingezet ! Een nieuwe vesting werd hiervoor opgericht en wel precies te Brugge, de nederzetting langswaar de Noren wellicht gewoonlijk de cella in het Vlaamse Houtland bereikten.

Een andere beslissende faktor waardoor Brugge in de ix^e eeuw bevoorreed werd ten opzichte van Oudenburg is wellicht zijn rechtstreekse verbinding met de zee. Sinds de viii^e eeuw was er te Oudenburg van een dergelijke uitweg hoegenaamd geen sprake meer. Eens te meer is het na het voorgaande

(1) A. VERHULST, *art. cit.*, p. 59.

(2) Ca. 900 wordt Brugge als *vicus* aangeduid in het *Liber Traditionum Sancti Petri*, cfr. A. KOCH, *De ouderdom van de stad Brugge in Handelingen van de société d'émulation te Brugge*, dl. LXXXVI, 1949, pp. 145-150 ; de auteur van de *Miracula Sancti Bavonis*, uitg. O. HOLDER-EGGER, M.G.H., SS. XVI, p. 597 vermeldt een gebeurtenis *in portu Bruggensi* (± 1010) ; De eerste tekst die expliciet een castellum noemt is het *Encomium Emmae reginae*, uitg. G. H. PERTZ, M.G.H., SS. XIX, p. 524.

(3) E. I. STRUBBE, *De parochies te Brugge*, p. 378.

(4) A. VERHULST, *art. cit.*, p. 60.

onderzoek duidelijk dat de toestand te Brugge in dit opzicht heel wat gunstiger moet geweest zijn ! De hypothese door Prof. A. Verhulst vooropgesteld wint bij de vergelijking met Oudenburg dan ook voortdurend veld ! Het is helemaal niet onwaarschijnlijk dat de diepe Duinkerken-II-kreek tijdens de ix^e eeuw voor de Vikingschepen, die met het oog op een wadvaart gebouwd waren, gemakkelijk toegankelijk was. S. J. Fockema-Andreea wees ons op het grote belang die het uitmonden van het binnenlands afwateringsnet in het Brugse wadgebied speelde (1). Het ontbreken te Oudenburg van deze belangrijke faktor zal de vroegtijdige verzanding van Duinkerken-II-kreek aldaar ongetwijfeld in de hand gewerkt hebben, en omgekeerd heeft dit diepe water te Brugge de bestaande kreek tijdens de ix^e eeuw nog open gehouden. Het feit dat Boudewijn II de Kale, het in het derde kwart van de ix^e eeuw nog nodig achtte de burcht aan het uiteinde van deze kreek nog eens extra te versterken wijst wellicht op het bestaan van de mogelijkheid dat de Noormannen langshier gemakkelijk zijn graafschap konden binnendringen. Deze opmerking laat ons meteen toe de datering van de verzanding van de kreek Brugge-Zeebrugge naar het einde van de ix^e eeuw te verschuiven. Hierbij dient aangestipt te worden dat het element handel derhalve gedurende bijna een volle eeuw tijds de kans heeft gehad om zich in de agglomeratie Brugge stevig in te wortelen. Het baart dan ook geen verwondering dat deze handelsbevolking gedurende de x^e eeuw, wanneer de verbinding met de zee heel wat moeilijker was geworden, alles in het werk stelde om de bestaande activiteit door te zetten ; de wadvaart bij hoog tij en het verkeer op het binnenland gericht, langs de grote verbindingswegen, volstond dan ook om de *vicus* Brugge in leven te houden tot Duinkerken-III-transgressie in het begin van de xi^e eeuw de oplossing bracht !

Als besluit van dit alles kan er tenslotte op gewezen worden dat het optreden van de Vlaamse graven, waarbij zij het bestaande castrum te Oudenburg opofferden aan de jongere vesting te Brugge, geenszins aan een toevallige beslissing te wijten is. Talrijke factoren van militaire, economische en geografische aard, die zeer nauw met elkaar verstrengeld zijn en waarvan de onderlinge graad van belang moeilijk te bepalen is, liggen aan de basis van deze merkwaardige evolutie.

Hervé ANECA.

(1) S. J. FOCKEMA-ANDREEA, *Het vraagstuk Brugge in Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap*, dl. LXXVI, 1959, p. 24.